

*Corresponding author:

Ahmed Jasim Mohammed

University: University of

Baghdad

College: College of Languages

Email:

Ahmed.Mohammed@colang.uobaghdad.edu.iq

Keywords:

Hebrew Language ,Taboo ,
Prohibition , Society

ARTICLE INFO

Article history:

Received 8 Apr 2022

Accepted 4 May 2022

Available online 1 July 2022

Linguistic Taboo its Concept, Causes, and Methods of Formulating it in the Hebrew Language

ABSTRACT

This study is an attempt to emphasize the importance of the social aspect in the study of language and the discovery of its secrets related to community life, especially decency, politeness, and the like of society. And social values in the life of the individual and society. In light of this, this study dealt with the phenomenon of linguistic taboo in the Hebrew language in several aspects, namely: the concept of the word taboo in language and terminology, the situations in which the speaker intends to use the taboo, and the study indicated two situations: one is individually based on quick wit, wisdom, and intelligence. The other is collective, in which the individual imitates his society and succumbs to what society decides in his speech, imitating him in most of the motives relating to social life, such as politeness, fanaticism and optimism, fear and panic, and so on. Taboo motives and causes, when the study pointed out the importance of these motives, and the study pointed out the most prominent of them, such as: politeness, optimism and pessimism, awe, respect, fear, and admiration. Also, this study addresses the ways in which how substitute verbs are formed, i.e., the use of euphemisms and a statement of the most important means of clean language against taboo language, which is the figurative use through metonymy and the like, and phonetic distortion and the like. In contrast, this study highlighted some areas where taboo words should be used and points to the functions of using these words. At the end of this study will come the most important conclusions the study has reached

© 2022 LARK, College of Art, Wasit University

DOI: <https://doi.org/10.31185/>

التابو اللغوي

مفهومه، أسبابه، وطرق صياغته في اللغة العبرية

م. أحمد جاسم محمد/جامعة بغداد / كلية اللغات / قسم اللغة العبرية
الخلاصة:

هذه الدراسة محاولة للتأكيد على دور الجانب الاجتماعي في دراسة اللغة وإبراز أسرارها المتعلقة بالحياة المجتمعية، وخاصة التلطف والتأدب وما شابه ذلك في المجتمع. والقيم الاجتماعية في حياة الفرد والمجتمع. في ضوء ذلك تناولت هذه الدراسة ظاهرة (التابو) أو المحظورات اللغوية في اللغة العبرية من جوانب عديدة،

وهي: مفهوم كلمة "تابو" أو "المحظور اللغوي" في اللغة والاصطلاح، والمواقف التي ينوي فيها المتحدث استخدام المحظورات اللغوية، وقد أشارت الدراسة إلى حالتين: الحالة الأولى هي حالة فردية وتعتمد على أساس الذكاء السريع والحكمة. والحالة الأخرى جماعية، حيث يقلد الفرد مجتمعه ويستسلم لما يقرره المجتمع في خطابه، ويقلده في معظم الدوافع المتعلقة بالحياة الاجتماعية، مثل التأدب والتعصب والتفاؤل والخوف والذعر ونحو ذلك. دوافع وأسباب المحظورات اللغوية، وكذلك أشارت الدراسة إلى أهمية هذه الدوافع، وأوضحت الدراسة أبرزها، مثل: الأدب، والتفاؤل والتشاؤم، والرغبة، والاحترام، والخوف، والإعجاب. كما تناولت هذه الدراسة الطرق التي يتم عن طريقها تكوين المفردات والعبارات البديلة، أي استخدام لغة نظيفة وبيان لأهم وسائل اللغة النظيفة إزاء اللغة المحظورة، وهو الاستخدام المجازي من خلال الكناية وما شابه، والتشويه الصوتي. وما شابه ذلك. في المقابل، سلطت هذه الدراسة الضوء على بعض المجالات التي يتم فيها استخدام الكلمات المحظورة وتشير إلى وظائف استخدام هذه الكلمات. وفي نهاية هذه الدراسة تأتي أهم الاستنتاجات التي توصلت إليها الدراسة.

الكلمات المفتاحية: اللغة العبرية – التابو اللغوي - حظر – المجتمع

הטאבו הלשוני

מובנו, סיבותיו, ודרכי היווצרותו בשפה העברית.

מורה: אחמד ג'אסים מוחמד

מקום העבודה: אוניברסיטת בגדאד / פקולטת השפות / מחלקת השפה העברית

תקציר

מחקר זה הוא ניסיון להדגיש את חשיבות ההיבט החברתי בחקר השפה ובגילוי סודותיה הקשורים לחיי הקהילה, במיוחד הגינות, נימוס וכדומה של החברה. וערכים חברתיים בחיים של הפרט והחברה. לאור זאת עסק מחקר זה בתופעת הטאבו הלשוני בשפה העברית מכמה היבטים, דהיינו: מושג המילה טאבו בשפה ובטרמינולוגיה, המצבים בהם מתכוון הדובר להשתמש בטאבו, והמחקר הצביע על שני מצבים: אחד מהם הוא אינדיבידואלי המבוסס על שנינות מהירה, חוכמה ואינטליגנציה. האחר הוא קולקטיבי, בו הפרט מחקה את חברתו ונכנע למה שהחברה מחליטה בדיבורו, מחקה אותו ברוב המניעים המתייחסים לחיי החברה, כגון נימוס, קנאות ואופטימיות, פחד ובהלה, וכולי. מניעי הטאבו וסיבותיו, כאשר המחקר הצביע על חשיבותם של מניעים אלו, והמחקר הצביע על הבולטים שבהם,

כגון: נימוס, אופטימיות ופסימיות, יראה, כבוד, פחד, והערצה. כמו כן, המחקר הזה מתייחס לדרכי היווצרותם של מילות תחליף של הטאבו השלוני, כלומר, השימוש בלשון נקייה ובהצהרה על האמצעים החשובים ביותר של לשון נקייה כנגד שפת טאבו, שהוא השימוש הפיגורטיבי באמצעות המטונימיה וכדומה, והעיוות הפונטי וכדומה. לעומת זאת, המחקר הזה והדגיש את כמה תחומים שבהם יש לשמש במילות טאבו ומצביע על פונקציות השימוש במילים אלו. בסופו של המחקר הזה תבאנה המסקנות החשובים ביותר שהגיע אליהן המחקר.

מילות מפתח: השפה העברית – טאבו לשוני – איסור – החברה

מטרות המחקר:

המטרות של המחקר הזה הם לקבוע את הסיבות השונות והחשובות ביותר שבגללן תיווצרנה מילות של טאבו בשפה העברית, ויתר על כן, לקבוע גם את סוגי המילים שנועדו להיות מילות טאבו בשפה העברית ודרכי היווצרותן של מילות לשון נקייה כנגד תופעת הטאבו.

חשיבות המחקר:

חשיבותו של מחקר זה גדולה מאוד ומתמקדת בידיעה כוללת במילות טאבו ותחליפן בשפה העברית, והוא מסייע להתגבר על הקשיים שנתקלים בהם לומדי השפה העברית כשבאים לתרגם טקסטים מגוונים או כשבאים לחבר טקסט מבלי לשבור את הטאבו הלשוני, על מנת לבחור במשמעות או במילה של לשון נקייה.

שיטת המחקר:

המחקר הזה מסתמך על שיטת הניתוח הסמנטי למילות טאבו מתחומים שונים ומגוונים של החברה: הדת, הצבא, בעלי חיים, מקומות ועוד, דרך להסביר את תכונותיהן והיקף השפעתן של מילים אלו על החברה ולקבוע את סוגיהן ותפקידיהן שממלאות בשימוש.

מבוא

כל חברה מהחברות שבעולם קובעת לעצמה את נורמות ההתנהגות, ולפעמים, היא אוסרת על החברים שלה מעשים מסוימים. איסורים שאינם מעוגנים בחוק, אולם מעשים אלה מוסכמים ומקובלים על חברה נתונה, שקוראים להם "טאבו" או "טבו" (taboo) חברתי. (מלכה מוצ'ניק, 2002, עמ' 119 – 120) מקורה של המילה "טאבו" ב"טונגאן", שהיא שפה פולינזית, פירושה של המילה הוא: ("אסור", "מוקצה"), השימוש במילה זו בא לציון לאדם או לחפץ האסור במגע או בהנאה אצל עמים קדומים ופרימיטיביים בגלל כוח דתי-מגני השורה עליו. היא מציינת גם לדברים ודעות אסורים. (צן פינס, 1982, עמ' 253). המילה "טאבו" קרובה במשמעות שלה למילה העברית "חָרָם", והיא חדרה אל לשונות אירופה עם התפשטות תורתו של פרויד. מכיוון שגם הזכרת המעשים האסורים נחשבת אסורה, נוצר במשך הזמן "טאבו לשוני", כלומר, איסור לבטא מילים מסוימות והחלפתן במילים אחרות הנחשבות "לשון נקייה" Euphemisms. לעומת זאת, קיימת התופעה ההפוכה, שבה משתמשים במילות גנאי לכינוי תופעות שאינן מקובלות על החברה, כגון: שיקוף, תועבה, זימה, גועל נפש. תופעת הטאבו מוכרת בכל חברה ומעידה על עמדתה הנורמטיבית בתקופה נתונה, אבל התחומים של האיסור אינם זהים, ומה שנחשב בלתי נעים או בלתי מוסרי בתרבות מסוימת, עשוי להיחשב דבר טבעי ותמים בתרבות אחרת. בדרך כלל, האיסור חל על מילים שהן בתחומי הדת, בעלי חיים, איברי גוף, פעולות פיזיולוגיות (הפרשות ויחסי מין), מחלות ומוות. לא זה בלבד, אלא שגם פנייה ישירה אל אדם זר ואזכור שמות של גברים במשפחה מפי הנשים עשויים להיחשב לטאבו בחברות מסוימות. מתוך חשש שהדבר יעורר מחשבות טמאות, ובעיקר כדי למנוע מקרים של גילוי עריות. (מלכה מוצ'ניק, 2002, עמ' 119 – 120). אם כן, תופעת הטאבו מביאה לחיפוש אחר מילות-תחליף, אשר העומס הריגושי המוטל עליהן אינו כה כבד, עד כדי יצירת אי-נעימות לגבי השימוש בהן. המונחים של התחליף נקראים בשם "לשון נקייה" (Euphemism). ולפעמים גם מילת-תחליף הופכת להיות בגדר טאבו, משום שמקורו של הטאבו במסומן, והוא מקרין את תכונותיו גם אל המסמן החדש. (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32).

מקור המילה "טאבו" ומשמעויותיה

יש שתי משמעויות שונות לחלוטין למילה טָאָבו (הנכתבת גם טָבוּ), וללא שום קשר בין שתי משמעויותיה: המשמעות הראשונה במובן של המשרד לרישום קרקעות, ומוצאה טורקי, והמשמעות השנייה במובן של דבר אסור או מוחלט ומוצאה פולינזי. טאבו במובן הראשון, כלומר, המובן של

המשרד לרישום קרקעות הגיעה אלינו מן המילה הטורקית "טאפו" שפירושה "קרקע". בתקופה של השלטון העות'מאני, ואחר כך בתקופת המנדט הבריטי, ניתן השם "טאבו" למשרד לניהול ספרי האחוזה שבו נרשמו העברות קרקע, משכנתאות וכדומה. המילה עברה לעברית מן התעתיק הערבי שבו כידוע הופכת האות פ' לאות ב'. אבל טאבו במובן השני הוא איסור במגע או חרם, ומוצאו מן השפה הפוליניזית הנהוגה באיי האוקיאנוס השקט. "טאבו" באי טונגה, ו"טאפו" או "קאפו" בהוואי, באים לציין חפצים, מעשים או בני אדם שאסורים במגע או בשימוש מחשש לכוה מסתורי או טומאה השוכנים בהם. ומי שהזכיר לראשונה את המונח בספרות האירופית היה מגלה הארצות ג'יימס קוק בתיאור מסעו השלישי מסביב לעולם בשנים 1776 – 1779. (שלום אורן, 2002, עמ' 76 – 77). ובמילון העברי המלא של יעקב כנעני, מציינת המילה "טאבו": 1- טבו: אצל העמים הפרימיטיביים, איסור, שחל על איזה דיבור, פעולה, חפץ וכדומה, ושהעברה עליו, לפי האמונות הטפלות, נענשת על-ידי כוחות עליונים. ובהשאלה: דברים ודעות אסורים, ענין מקודש, שאסור לערער עליו, אסור לנגוע בו. 2- טבו: כינוי שנתקבל בארץ-ישראל מימי התורכים למשרדי הממשלה העוסקים בהנהלת ספרי-האחוזה, שבהם נרשמות קניות והעברות של קרקעות, משכנתאות וכדומה. (יעקב כנעני, 1998, עמ' 1546, 1547).

עמדתה של החברה כלפי מילות טאבו

רפאל ניר מדגיש שבמקרים קיצוניים מתבטאת ספיגת העומס הריגושי בתופעה הקרויה טאבו (Taboo). ויש שהעומס הריגושי, המתקשר אל מילה מסוימת הוא בעל עצמה כה חזקה, עד כי חל איסור חברתי על השימוש במילה זו. מילה או ביטוי הם אפוא בגדר טאבו, אם קיימת הסכמה חברתית, שאין להשתמש בהם בהקשרים מסוימים. מכאן מתברר, שתופעת הטאבו היא תופעה יחסית, כלומר, תופעה זו עשויה לחול על משלב כלשהו או על סוג מסוים של הקשרים. יש שמילה מסוימת תהיה אסורה בשימוש בסגנון הפורמלי, אבל אותה מילה לא תהיה אסורה, כאשר היא משובצת בביטוי או מבע של סלנג, למשל, כשם שקיימים הבדלים בעומס הריגושי, המוטל על אותה מילה בתקופות שונות, כן אפשר להבחין בהבדלים במידת חומרתו של הטאבו על אותה המילה. הכול תלוי, כמובן, ביחסה של החברה אל התופעה שהמילה קשורה בה. בתקופה של מתירנות בתחום המיני, למשל, יתבטא הדבר גם בהקלת הטאבו על מילים הקשורות בתחום זה. (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32). אם כן, לפי מלכה מוצ'ניק, עם הזמן, משתנה היא עמדתה של החברה כלפי מילות טאבו, ומילים

שנחשבו בתקופה מסוימת בעבר אסורות עשויות להישמע בנאליות בתקופה אחרת. מילים מן הסוג הזה יכולות להעיד אפוא על מידת המתירנות של החברה בזמן זה או אחר. כך, לדוגמה, ידוע שבתקופה הוויקטוריאנית נמנעו מלהשתמש במילה leg (רגל) מטעמי צניעות. גם בן־יהודה נרתע משימוש במילה "עגבנייה", משום שהיא בנויה מן השורש ע'ג'ב', ובני ביתו נהגו להשתמש במילה הערבית "בנדורה" למשמעות זו. מעניין כי עד לפני שנים לא רבות נהגו לפסול מילים "גסות" שבאמצעי התקשורת (על ידי מחיקה או שיבוש קולי), ונוהג זה לא קיים עוד בימינו. מכיוון שמילים שהן בגדר טאבו שונות מחברה לחברה ומשפה לשפה, קרוב לוודאי שדובר שפה שאיננה שפת אמו יתקשה למצוא את התחליפים המקובלים בחברה. (מלכה מוצ'ניק, 2002, עמ' 119 – 120). כאן יש מקום לציין, שיש הטוענים, כי הטאבו על מילים בלשון, מזיק, שכן הוא עלול לפגוע בתקשורת התקינה. השימוש בלשון נקייה כתחליף לביטויים אסורים גורר אי־דיוקים ועלול לעוות את כוונותיו של הדובר או הכותב. תופעת הטאבו היא חברתית־פסיכולוגית, וגם אם מפריעה היא לפעמים לתקשורת, ספק אם אפשר לבטלה באמצעות התערבות מן החוץ. תופעה זו נעוצה בעמדות ובגישות של הדוברים, הפחד מפני תופעות מסוימות, רגשות של אשם ושל אי־נעימות הקשורה לעניינים שבצנעה – כל אלה הם חלק בלתי־נפרד מחיינו. האדם נשלט באמצעות רגשות, ואלה מתבטאים, בין השאר, ביחסו אל אוצר הלשון שלו. תפקידה של הלשון הנקייה הוא למנוע – מהמוען והנמען כאחד – אי־נעימות הכרוכה בשימוש במילות־טאבו. התחליפים הללו מעדנים את הלשון ועושים את השימוש בה נעים יותר. העומס הריגושי של המילה, או הקונוטציה הריגושית שלה, הוא חלק בלתי־נפרד מן המשמעות שלה. יש לראותו כמייצג את עמדת החברה כלפי הרפרנט או כלפי הצליל של המילה. מילה נוטה "לספוג" עומס ריגושי מן הרפרנט או מן המושג, ובמקרים מסוימים עומס זה הוא כה כבד, עד שהציבור יהיה נמנע מלהשתמש במילה ("מילת־טאבו") והוא יהיה חייב לחפש למילה זו תחליף ("לשון נקייה"). במקרים קיצוניים אנו עדים לשרשרת של מילות־טאבו המחליפות זו את זו והמצינות אותו רפרנט עצמו. כל מילת־תחליף, שהיא באה במקום קודמתה, "סופגת" גם היא במשך הזמן את העומס הריגושי ויוצאת מן השימוש לאחר שמוצאים לה מילת־תחליף אחרת, למשל, בעברית המילה "בית כיסא" הוחלפה במילה "בית כבוד" והוחלפה לאחר כך במילה "בית שימוש" ולאחר מכן במילה "מקום חשוב" ולבסוף הוחלפה במילה "שירותים". כדי להעריך את העומס הריגושי המוטל על מילים, מבחינת האיכות והכמות, אפשר להשתמש בדיפרנציאל הסמנטי. השימוש בדיפרנציאל הסמנטי מאפשר להשוות את העומס הריגושי של מילים הקרובות בדנוטציה שלהן, וכן

את השינויים החלים בקונוטציה הריגושית של מילים במשך הזמן. רפאל ניר גורס כי פסיכולוגים מנצלים את המכשיר כדי לבדוק קונוטציות "אישיות", שיש למילים מסוימות אצל אדם זה או אחר, ובאיזו מידה הן סוטות מן העומס הריגושי ה"כללי", המשותף לבני החברה כולה. (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32). כאן יש לציין, שמערכת הערכים כפי שהיא מתבטאת בלשון ימינו שונתה, ובהשפעת המערב הוחרמו מילים רבות. והוא אותו דבר שקרה למילה הנאה "זקן": אין למילה הזאת במקרא משום משמעות נלווית שלילית כלשהי. אבל בימינו הפכה המילה "זקן" כמעט למילת טאבו, והיא הומרה בכמה מילות תחליף שונות, כגון: "קשיש", "מבוגר", "בוגר", "בכיר", "ותיק". גם במרוצת השנים, חלו בתחליפים אלה תזוזות סמנטיות. (הדסה קנטור, תשנ"ז, עמ' 321–327). ובימינו, בתחום אחר – אין עוד טאבו על השימוש בפועל "התאבד" בעיתונות היומית. ולכן אין מנסים להמיר אותו בלשון נקייה. כפי שנהגו לפני קום "ישראל" – "מת בנסיבות טראגיות". אין להסיק מכאן, כי לא קיים עוד טאבו לשוני בעיתונות של ימינו. (יצחק שלוזינגר, 2004, עמ' 107). בחברה המערבית בת זמננו, הטאבו והלשון נקשרו באופן הדוק למושגים של נימוס ופנים (בעיקר, הדימוי העצמי של האדם), באופן כללי, האינטראקציה החברתית מכוונת להתנהגות אדיבה וכבוד, או לפחות לא מזיקה. לשקול אם מה שהם אומרים ישמור, יגביר או יפגע בפניהם שלהם, כמו גם להתחשב בצרכים הפנימיים של אחרים ולדאוג להם. בלשנים על שפה טאבו בקונטקסטים תרבותיים – "דיבור על עלבונות מילוליים מעלה תמיד את שאלת הגסות, הניבולי פה", "מילים גסות" וצורות אחרות של לשון טאבו: מילים טאבו הן אלה שיש להימנע מהן לחלוטין, או לפחות נמנעות מ"מעורבות" או "מנומסת" קבכה'. דוגמאות אופייניות כוללות מילים מקובלות כגון "לעזאזל" או "חרא!" זה נשמע יותר ויותר ב"חברה מנומסת", וגם גברים ונשים משתמשים בשתי המילים בגלוי, אך רבים מרגישים שהמילה האחרונה, כלומר, המילה "חרא" היא בלתי הולמת לחלוטין, מנומסים או רשמיים, ובמקום מילים אלה ניתן להשתמש בלשון נקייה מסוימת – כלומר תחליפים מנומסים למילות טאבו. מכאן יש להדגיש ולומר כי "מה שנחשב לשפת הטאבו הוא משהו שמוגדר על ידי התרבות, ולא על ידי שום דבר הטמון בשפה". יש הרבה מילים שנחשבו בלתי הולמות במסגרות ציבוריות היו המונח הנייטרלי והנורמלי של אובייקט או פעולה בצורות קודמות של האנגלית. המילה 'חרא' לא תמיד נחשבה בלתי הולמת או לא מנומסת. בדרך דומה, שפות רבות של העולם עדיין מתייחסים לתפקודי הגוף בצורה פחות נקייה". (<https://iw.eferrit.com>). ארנה גולן גורסת כי השינוי בעמדתה של החברה כלפי מילות טאבו בזמננו מופיע בכמה וכמה תחומים בחיי החברה, למשל, נושא שהוזנח בספרות הקודמת וזכה להבלטה

בספרות הריאליסטית של המאה התשע-עשרה הוא נושא האדם בחברה. מצבו של האדם בחברה, יחסיו איתה והשפעתה על גורלו הפכו לתימה מרכזית בספרות זו. העיסוק בחיי החברה כלל גם פנייה לנושאים פוליטיים וכלכליים. לספרות הריאליסטית חדרו גם נושאים, שהיו עד אז בגדר טאבו, כגון: תיאורי מחלה וגסיסה ותיאורי אהבה גופנית ומין. (ארנה גולן, 1984, עמ' 14).

הסיבות מאחר היווצרותו של הטאבו הלשוני

בדרך כלל, האיסור חל, על הרוב, על מילים בתחומי דת, בעלי חיים, אברי גוף, פעולות פיזיולוגיות, מחלות, ומוות. ואיסור של מגע באדם או בדבר שבמצבים מכובדים או מקודשים, האיסור הזה בא להימנע מדבר מאיים ברע, או בשטן או בהקפת כוח על-טבעית, טאבו בשפות בנות זמנינו בא בגלל מניעת מילים בעלות עומס רגושי רב עד כי השימוש בהן גורם נזק, או אי-נעימות לנמען וגם למדבר באותו זמן, אז בא הצורך להשתמשות בלשון נקייה (Keith Allan, 2009: Euphemism) (p.983), לפיכך, האיסור על השימוש במילים מסוימות יונק את "סמכותו" מהמקורות או מהסיבות הבאים:

1 – טאבו מפני הקדושה

עד כדי כך חזק כוחה המאגי של המילה, שיש מילים שאסור אפילו לבטא אותן בקול. הדוגמה המובהקת ביותר היא האיסור ביהדות על הגיית שם האל. להבדיל, שמות הם אלמנט מאגי רב עוצמה, כזכור לקוראי סדרת הארי פוטר. אויבו המושבע הוא הלורד וולדמורט, שאיש אינו מעז לבטא את שמו ובמקום זאת מכנים אותו "זה שאין לנקוב בשמו". חלק מהמאבק במכשף המרושע הוא דווקא כן להשתמש בשמו, ובכך להחלישו. גם ב"עוץ לי גוץ לי", ברגע שנודע שמו של היצור וניתן לבטא אותו בקול, הוא מאבד מכוחו ומאחיזתו. בשפה העברית יש מספר של חלופות לשמו המפורש של האל, כגון: "השם", "המקום", "הקב"ה", "אלוקים", "בורא עולם", "היושב במרומים" ועוד. אפילו החילונים הגמורים גם הם אינם נוהגים לנקוב בשמו המפורש של האל. מכל האיסורים הרבים שנדחו והופרו, דווקא האיסור הזה תפס.

(<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001330441>). איסור הגיית שמו של האל, מתבסס על פי הדיבור שבפסוקים המקראיים: "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא" (שמות: 20, 6; דברים: 5, 10), מלכה מוצ'ניק מדגישה כי משום כך נוצרו בעברית שמות חלופיים רבים, הנזכרים לעיל: "השם", "המקום", "אלוקים", "הקדוש ברוך

הוא", "בורא עולם", "היושב במרומים". ומכיון שהאיסור חל גם על כתיבת שם האל, כאמור, נוצרו התחליפים ה' או ד' והמחמירים נוהגים לרשום גרש בכל מילה שהאותיות י', ה', ו' באות ברצף. ובגלל אותה סיבה יש הנוהגים לכתוב באנגלית G-d במקום המילה במלואה. (מלכה מוצ'ניק, 2002, עמ' 119 – 120). המרה זו של שמות האל המקראיים בכינויים שונים יש למצוא אותה גם, למשל, בספרות התלמודית, כגון: "הקב"ה", "רבנו של עולם", "המקום", "המב"ה", התפשטות השימוש בכינוי "השם": "ברוך השם", "בעזרת השם", "אם ירצה השם", "ירחם השם". ובחברה הישראלית, בפי היהודים האשכנזים (בייחוד היהודים החרדים), יש לשמוע את התחליפים הבאים: "אלקים", "צבקות", "שקי", "אדושם". ובכתביהם: בתי, ארי, א-ליעזר, אריא-לי, י-הונתן, א-לקים, שלו, ובפי היהודים הספרדים: הגיית השמות ככתיבתם: "אדוני", "אלוהים", "צבאות", "שדי". ובלשונות לעז: Go-d, G-D, Gosh, Lord. ומתחום הפולחן הדתי: "כנסייה", "בית עבודה זרה", "בית תיפלה", "בית יראתם", ואצל היהודים האשכנזים: "שתי וערב", "דבר אחר", "אותו האיש". (שמעון שרביט, 2010, עמ' 1). ובספרות העברית החדשה יש להדגים דרך המשפט הבא מרומנו של אילי עמיר "מפריח יונים": "אני אלך אל החכם באשי, השם ישמרהו ויחיהו, עוד הבוקר אבקש ממנו להתערב למען חזקאל". (אילי עמיר, 1992, עמ' 16)

2 – טאבו מפני הפחד

הפחד הוא אחד המקורות העיקריים להיווצרותן של מילות טאבו מפני כוחה המאגי של המילה. לפחד זה שורשים עמוקים ועיקריים והוא כרוך בזיהוי המסמן עם המסומן או בתחושה כי קיים קשר הדוק ביניהם. הטאבו בלשון מתבטא בעיקר באיסורים חברתיים על שימוש במילים ובמונחים שמתחום הדת, וכן על מלים הקשורות לאסונות ולמוות. לדוגמה: מילים, המציינות את המושג "שטן" היו בגדר טאבו בחברות נוצריות שונות, ועד היום קיים בחוגים מסוימים בחברה הנורווגית טאבו חמור על השימוש במילה כזאת, בגלל שהשימוש במילה זו כמוהו כקללה. כן היו חברות, הטילו איסור, בתקופות מסוימות, על הזכרת המילה "גיהנום" (hell). (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32). ובמילים אחרות, מכיוון שמקורו של הטאבו הוא בפחד או ביראה, הדובר מקשר בין הזכרת המילה המציינת תופעה מפחידה לבין התרחשות התופעה עצמה במציאות, כלומר הוא מעניק תכונות מאגיות למילים. משום כך, לא מוזכרות מחלות מסוימות, כגון "סרָטן" ו"איידס", והן נקראות בפי העם ("מחלה קשה", "מחלה ממארת", "מחלה סופנית", או "המחלה") (מלכה מוצ'ניק, 2002, עמ' 119 – 120). גם הפחד מן המוות, כפי שנמצא בחברה הדתית, כשמחליפים את הפועל "לָמות" שנחשב לטאבו,

ובמקומו נוצרו "נְפֶטֶר", "הלך לעולמו", "הלך לעולם שכולו טוב", "השיב את נשמתו לבורא", "נסתלק מן העולם", ובסלנג: "החזיר ציוד", "הפסיק לעשן" ועוד. (יצחק פרץ, 1961, עמ' 337) מונחים שונים, הקשורים למוות, זכו לתחליפים בגלל הפחד והחרדה המלווים את הנושא. לדוגמה, אצל האסקימואים קיים איסור להזכיר את שם המת זמן מה לאחר מותו, ואילו בעברית ובשפות אחרות נוטים להשתמש בביטויי-תחליף שונים למילה "מת", בנוסף למה שנזכר לעיל: "הלך מאתנו", ובחוגים חרדיים אומרים על המת: "נתבקש לישיבה של מעלה". (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32) ונוסף על כך, הפחד ממקום הקבורה: "בית החיים", "בית העלמין", "בית הקברות", "מערה", או הפחד מהמחלות, כשמחליפים את שמות של מחלת הסרטאן במילים אחרות, כגון: "המחלה היא", "מחלה נוראה", "מחלה קשה", "מחלה ממארת". בחברה הכללית והדתית אומרים: "בית חולים" ולעומת זאת בחברה היהודית החרדית מחליפים את שמו של בית החולים במילים אחרות, ואומרים: "בית רפואה", "בית מרפא". ובמקרים מסוימים יוצרים מילות טאבו מפני הפחד הנוצר בגלל האמונות העממיות, למשל, אומרים במקרה של הפחד מעין הרע: "בלי עין הרע", "בן פורת יוסף", "חמסה חמסה", "טפו טפו", "טאצ' ווד", שדים ורוחות: "סיטרא אחרא", "סמך מם" (סמאל), דיבוק "אל תפתח פה לשטן", "תולה קללתו באחרים" ועל כל צרה שלא תבוא אומרים, "הלכות שמחות" (= אבלות) (שמעון שרביט, 2010, עמ' 1-2), ולדוגמה, מהספרות העברית החדשה: "שתקי ואל תפתחי פה לשטן", גערה בה אמא. "חזקאל אל-נבי ישמור עליו". (אילי עמיר, 1992, עמ' 14).

3 – טאבו מפני ערכי המוסר וההגינות.

מקור אחר לטאבו הוא ערכי המוסר וההגינות, שהם מקובלים בחברה בתקופה מסוימת. יש תחומים שהעיסוק המילולי בהם נחשב כ"בלתי-הגון", כגון: הפרשות הגוף, יחסי מין, חלקי גוף מסוימים, ריחות רעים (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32). למשל, ל"אחוריו של אדם" קוראים "יִשְׁכָּן". (אברהם אבן-שושן, 1979, עמ' 999) ולמשל, המילה "זונה" שנחשבה עד לשנות השישים של המאה העשרים למילת-טאבו מובהקת, בלשון ה"מכובדת", נמצאו לה תחליפים שונים במשך הזמן, כגון: "יצאנית", "נפקנית" (שפירושה "יצאנית בארמית), "מופקרת", "פרוצה", "העוסקת במקצוע העתיק בעולם". אבל, בתקופתנו חל שינוי בהתייחסות החברה אל התופעה, והמילה "זונה" משמשת באופן חופשי למדיי בדיבור וכן בתקשורת ובספרות, בצדן של מילים מרוככות יותר, כגון: "נערת טלפון", "נערת ליווי", "מעסה", "מסג'יסטית". (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32).

4 - טאבו מפני כבוד הבריות, מעמד חברתי או זהירות ברגשותיו של הזולת.

בימינו הצטמצם הטאבו החל על מונחים הקשורים במין, ולעומת זאת גבר הטאבו על שימושי לשון הקשורים במעמד חברתי, בפיגור כלכלי או פסיכולוגי ובמקצועות הנחשבים בחברה "נחותים". הדבר נובע מן המתירנות היחסית של דורנו, מצד אחד, ומעליית תנועות הדוגלות בשוויון חברתי, כגון התנועה לשחרור האישה וארגונים שונים הנלחמים לקידומן של שכבות נחשלות, מן הצד השני. ייתכן שהדבר קשור גם בתחושת אשם, הרווחת במדינות המערב כלפי שכבות מקופחות מבחינה חברתית-כלכלית. כך, למשל, המילה "עני" הוחלפה בביטויים, כגון: "חסר-אמצעים", ובמקומה של המילה "עוני" משתמשים בצירוף "קיפוח חברתי". "ארצות מפגרות" קוראים להן בשם "מדינות מתפתחות", ולתלמיד, המפגר בלימודיו, קוראים "תלמיד איטי". (רפאל ניר, 1989, עמ' 29 – 32) בתחומים מסוימים אף גבר הטאבו, בגלל שבימינו גדלה בהם הרגישות הציבורית. למשל – השימוש במילים המציינות מעמד סוציו-כלכלי ומוצא אתני. למילה "עניים", למשל, יש בכלי התקשורת כמה וכמה תחליפים, כגון: "שכבות נחשלות", "נתמכי סעד", "חסרי אמצעים", "בני העשירון התחתון". (יצחק שלזינגר, 2004, עמ' 107) גם היחסים שבין אדם לחברו מחייבים זהירות ברגשותיו של הזולת ונתינת הדעת על חולשותיו, גם מתוך החוש המוסרי שבנו וגם מתוך האינטרס האישי, כדי שלא לעורר בו התנגדות אלינו מתוך עלבון, למשל, בימינו אומרים הילדים על חברם שגנב משהו: "הוא סָחַב דבר פלוני", כנראה לפי שהפועל "גָּנַב" חריף יותר ופוגע בכבוד כל חבריהם. ומשום כך, כלומר, זהירות ברגשותיו של הזולת קוראים ל"עיוור" בשם "סָגִי נְהוּר" (ארמית), שמשמעו: "רב אור". (יצחק פריץ, 1961, עמ' 337 – 338) אך, כאן יש מקום לציין, שמילים או צירופי-מילים, שנוהגים לצייןם כ"לשון נקייה", היינו: מתוך זהירות בכבוד הזולת, יש מקרים שבהם יש לשמש באותן מילים עצמן, יש לשמש בהן לשם אירוניה, כלומר, להפך מהשימוש הרגיל שנוצרו למענו, כלומר: אנו מציינים מום או משהו מגונה אצל הזולת ברמז על-ידי השימוש בכינוי, שהוא הניגוד הגמור למכוון, למשל, על ה"טִפֵּשׁ" נגיד בלעג שהוא "חָכְם גְּדוֹל"; את ה"פְּחָדָן" נְקַלֵּס בשם "גִּבּוֹר"; את "חֶסֶר הַשְּׂפָלָה" – בשם "לְמַדָּן"; את ה"מְטַמָּטֵם" ו"קִשְׁהֵהֶבְנָה" – בשם "גָּאוֹן" ועוד. (שאול ברקלי, 1974, דרגה ג, עמ' 149)

5 - טאבו מפני הגועל.

הדוגמה הניכרת לעין, היא השינויים שחלו בשני הדורות האחרונים באוצר המילים המשמש לבית עשיית צרכיו של אדם "בית כיסא" שהוחלף על ידי חילופים שונים, כגון: "בית שימוש", "נוחיות", "שירותים", "טואלט", "מקום חשוב" (בלשון הילדים) ועוד, במקביל למילים המשמשות באנגלית:

(שמעון שרביט, 2010, עמ'2), גם-כן, לעתים, בעברית מכנים "בית הכיסא" גם "בית הפבוד" (יצחק פריץ, 1961, עמ'337) ובפי הילדים ב"חדר" לא תשמע 'פיפי' ו'קקי', אלא הם אומרים: "קטנים וגדולים" (שמעון שרביט, 2010, עמ'3), דוגמה אחרת לטאבו שנוצר בגלל הגועל היא כשמדברים על בשר לאכילה, יש נטייה להימנע מהזכרה מפורשת של בעל-החיים שאוכלים את בשרו. באנגלית, למשל, משתמשים במילה beef כדי לציין "בשר פרה", ובמילה pork לציון "בשר חזיר". כמקובל בלשונות אירופיות משתמשים בעברית של ימינו בביטויים "בשר עוף" במקום "בשר תרנגולת", ו"בשר בקר" במקום "בשר פרה", אך זוהי נטייה בלבד, משום שמדברים גם על "בשר כבש", "בשר עגל" וכדומה. הנטייה נובעת מן הרצון להתרחק מבעל-החיים שנשחט כדי לאכול את בשרו. אין להניח, שאדם יפנה לקצב ויבקש: "תן לי ק"ג בשר מן הירך של פרה מתה" (מבע זה לא יהיה קביל מבחינה חברתית). (רפאל ניר, 1989, עמ'29 – 32).

6 – טאבו בגלל חשש של איום, תחרות ואלימות.

בגלל שהחברה הצבאית היא חברה גברתית שבה הם מרבים בשימוש במונחים המעוררים חשש של איום, תחרות ואלימות, לפעמים יש צורך על כך, לשימוש במילות תחליף, ובזה הביטויים הטעונים (מאיימים ומרתיעים) מוחלפים במילים מועדנות המרככות את התופעה ומרחיקים אותה מן התודעה. היא העמדת את המציאות ומסווה אותה. הרי שבכל שמתרופפת הרגישות לביטויים הטעונים מבחינה רגשית שלילית כך הולך וגובר השימוש בה (מלכה מוצ'ניק, 2011), תופעה זו אנו רואים, למשל, במונחים: ("מְלַחְמָה" – "מְבַצֵּע") הרי שעל אף שמילת "מלחמה" אינה מילת טאבו אלא היא בעלת קונוטציה שלילית שלפעמים צריך למצוא לה מילת תחליף (יופומיזם), ועל תופעה זו אנו מעידים את החלפת המונח: ("מלחמת לבנון הריאשונה" – "מבצע שלום הגליל") וגם את השם האשני הוחלף אחר כך אל מבצע (שָׁלֵ"ג) שנועד כחיובי יותר בגלל שהמילה הזאת מסמלת לתופעת טבע נעימה. (רפאל ניר, 1989, עמ'87). בהקשר זה, יש לציין שבצבא, למשל, מוצאים תופעה שהיא קרובה מתופעת (הלשון הנקייה), תופעה שנקראת "התקינות הפוליטית" (Political Correctness), שהשימוש בה בא לציין בחירת מילים משיקולים אידאולוגיים. תופעה זו מכוונת לשימוש בלשון בהתאם לנורמות חברתיות, תופעה זו מוכרת מתקופות עתיקות, כגון איסור הגייה של צורות מסוימות הרשומות במקרא והכנסת צורות אחרות במקומן (קרי וכתוב), זוהי דוגמה לטאבו לשוני כלפי מילים בעלות קונוטציה לא רצויה והחלפתן במילים חלופות, כלומר (לשון נקייה). התנועה לתקינות פוליטית

למודעות הציבור את הצורך לבחור במילים (הנכונות) מבלי לפצוע בשום אדם או באידאולוגיה, היא רגישה במיוחד לקבוצות של מיעוטים בחברה מבחינת השתייכותם האתנית, הגיל, המין, הדת, והתכונות הפיזיולוגיות (מלכה מוצ'ניק, 2011, עמ' 121). תומכי תנועה זו טוענים, כי כל סוג של ידע קשור במשחקי הלשון ואין שום דבר מחוץ ללשון, והם שואבים את הלגטימיות שלה מדיון פחות על דרך ארגון החברה, ולא ממקורות של כוח פוליטי בלבד. (רפאל ניר, 1998) מזכיר כי התקינות הפוליטית נובעת מדחיית כל ביטוי שעשוי להשתמע ממנו חוסר שוויון, ותופעה זו בולטת בהקשר העדתי. הוא מדיין כי בשנים האחרונות נוהגים להחליק ביטויים מסוימים הנחשבים פוגעים בביטויים (חיוביים) יותר. כך למשל בתחום הצבאי אין עוד אומרים: "מלחמת לבנון" אלא הם משתמשים בשם "מבצע שלום הגליל" כמו בצטטה: "על היציאה למבצע 'שלום הגליל', שהיה לשהייה ממושכת בדרום לבנון", הם משתמשים במונח "התישבות" במקום המונח "התנחלות" כמו בצטטה: "ראש ההתיישבות בסילוואן דרס מידי אבנים". אומרים על מדינה שאסורת מלחמה "כובשת" שגם של מדינה אחרת, אומרים עליה "משחררת". כמו בדוגמה: "משחררים, לא כובשים. סיקור המשבר ברוסיה". וגם משתמשים במונח "יו"ש" או "יהודה ושמרון" על השטחים "הגדה המערבית" שממעבר לנהר הירדן, במקום המונח "הגדה והמערבית". כמו בדוגמה: "ירדן-עזה-יו"ש: נתפסה חוליית חמאס בקלקיליה". (זינה אייב קאסם אל-ורדי, 2015, עמ' 258 – 261). לסיכום הדברים נראה שמן הראוי להבחין בין הגורמים ל"תקינות פוליטית" לשונית, לבין התוצאה. הגורמים הם חברתיים-אידאולוגיים, ואילו התוצאה בתחום השימוש בלשון היא תופעה סוציו-לשונית מוכרת: "השימוש בלשון נקייה", התהליך מתבטא בכך שביטויים מסוימים בקוד הלשוני הופכים ל"לא-נורמטיביים", או לאסורים, משום שהם מנוגדים לנורמה חברתית, ובמקומם נקבעים מונחים אחרים, הנחשבים ל"כשרים". הרציונל לאימוץ של איסורים כאלה נעוץ בהנחה שהלשון לא רק משקפת גישות ועמדות בחברה, אלא גם מעודדת את שימורן, ולכן עלולה להיות לה השפעה חינוכית מזיקה על קהלת הדוברים. שמוצדק להתערב בשימוש בלשון, ובעיקר בבחירת אוצר המילים. (רפאל ניר, 1998).

דרכי היווצרותן של מילות-תחליף "לשון נקייה", כנגד מילות טאבו תחליפים שנוצרו מטעמי טאבו "לשון נקייה" הם תצורה של מילים חדשות רווחת באותם המקרים, שחל איסור חברתי (טאבו) על המילים הקיימות, והציבור מחפס להן תחליפים "לשון נקייה", תופעה שכבר דיברנו עליה כגורם מגורמי המעתק הסימנטי, מונחים הקשורים במוות, במחלות ובענייני מין.

המילה הנרדפת מהבחינה הרפרנציאלית נבדלת מן המילה הקיימת בעומס הריגושי שלה, שכן השימוש במילת התחליף משחרר את הדובר מתחושה של אי-נעימות המלווה את השימוש במילת טאבו. (רפאל ניר, 1989, עמ'90).

הסברנו לעיל את המניעים והגורמים לנימוס בדיבור, ואת המצבים הכופים נימוס על הדובר. ולהלן נדון באמצעים שעל ידיהם יכול ליצור מילות התחליף של טאבו:

1 - האמצעים הפיגורטיביים

האמצעים הפיגורטיביים נחשבים לאמצעי העיקרי והחשוב ביותר שבהם הדובר משתמש להביע את דיבוריו בלשון נקייה ולהתרחק ממשמעויות אסורות, אז הוא נוקט בכמה סוגים של אמצעים: מטפורה, אליפסה, ניגוד, ומטונימיה.

במרבית המקרים הטאבו משקף את יחסה של החברה כלפי המסומן של המילה אבל היא מעבירה אותו אל המסמן ובתהליך האיפוזם (לשון נקייה), היא שאלה מסמן אחר מתחום אחר ובזה יהיה השימוש על פי רוב במשמעות מיטפורית שהיא מכחישה את המשמעות המילולית של המסמן החדש. (זינה אייב קאסם אל-ורדי, 2015: עמ'259). כשהתהליך המטפורי כורך פעולה של העברת משמעות מהמישור המילולי למשמעות שהיא בחזקת "במקום" הדבר עצמו, היינו למישור הדימויי-פיגורטיבי. העברה זו יוצרת שילוב ואיחוי של שני אלמנטים שונים ונבדלים, להבדיל מפעולת ההעברה ב-simile (דימוי), הנשענת על הדמיון השורר בין שני מרכיבים שונים אך ממשיכה לשמור על זהותם הנפרדת. (אליס שלוי, עמ'149) למשל, השימוש בפועל "נפטר" שנמצא בחברה הדתית, כשמשמשים בו להתחליף את הפועל "למות" שנחשב לטאבו לציין את הפחד מן המוות. משמעויותיו של הפועל "נפטר" במילון העברי המלא ובמילון החדש הן כדלקמן: (נשתחרר מחובה כלשהי, נחלץ, סר מעליו החיוב, נפרד ממנו, הלך לוי, הלך מן). (יעקב כנעני, 1998, עמ'4625, ראה גם: אברהם אבן שושן, 1979, עמ'2066), ובתהליך של מטפורה מעבירים את המשמעות המילולית, כלומר, השתחררות מחובה, למשמעות אחרת מושאלת, מישהו שהשתחררה רוחו מגופו, כלומר "מת".

הניגוד נחשב לאחד האמצעים הפעילים מאוד ביצירת מילות-תחליף למילות של טאבו. לכן, אנו משתמשים בניגוד ומציינים דברים בניגודם הגמור. כגון "בית החיים" במקום "בית הקברות" (יצחק פרץ, 1961, עמ'337 – 338). כשהניגוד או בלעז "אנטונימיה" יכול להיות, פשוט, מילה אחת שכלולות בה שתי הוראות הפוכות וסותרות זו את זו. (א. בן-אורי, 1967, עמ'17) או דמיון בהגייה והבדל במשמעות, כך שמילה אחת מציינת שתי משמעויות או יותר, ויש שלמילה הזאת יהיו

לפעמים, שתי משמעויות הפוכות זו לזו". (מוחמד חוסיין אל-יאסין, 1974, עמ'103) גם יכול הניגוד להיות בין שתי מילים בודדות, על-פי (איתן אבניאון) ניגודים מסוג זה שכיחים בעיקר לגבי תארים, כגון: ("גבוה" – "נמוך") או ("יפה" – "מכוער"), לגבי פעלים כגון: ("פותח" – "סוגר") או ("מרחיב" – "מכווץ") ולעתים גם לגבי שמות כגון: ("קייץ" – "חורף"), או ("יום" – "לילה"). (איתן אבניאון, 2000, עמ'6) כאן יש מקום לציין, שמן הסיבות הפסיכולוגיות והחברתיות המובילות לניגוד במשמעות היא הפסימיות, לכן, אם אדם רוצה להביע את המשמעות של מילה רעה הוא רואה שחורות מאזכורה של המילה המציינת את המשמעות הרעה ובורח מן המילה הזאת אל מילה אחרת. מהמשמעויות הטובות ביותר שהוא בורח אליהן הן המשמעויות של האופטימיות, אז הוא שואל את המילים של האופטימיות כדי להיפטר מהמשמעות הרעה, לכן, מילים המתייחסות למוות, למחלה או לאסון הפכו להיות מהניגודים בגלל נטייתו של הדובר לאופטימיות על מנת להיפטר מהדברים האלה ומאחר שנאתו של הדובר לזכור את המילים המקוריות. (אברהים אל-סמראי, 1981: עמ'103) ולמטונימיה שהיא מעתק סמנטי, הנוצר באמצעות העתקת הדיבור מהדבר שאליו מתכוונים אל דברים הקרובים לו במציאות או הסמוכים לו במחשבתנו, והנתפסים משום כך כמייצגים אותו. (רינה בך-שחר, 1990: עמ'96), כגון: "הבית הלבן מודיע..." ולשם דוגמה למילות תחליף שנוצרו להחליף מילות טאבו על ידי המטונימיה, נביא את הביטויים מתחום הדת: "בורא עולם", "היושב במרומים" הכוונה כאן ל"אלוהים".

תחבולה נוספת של שימוש באמצעים הפיגורטיביים כדי ליצור מילות תחליף למילות של טאבו היא ההשמטה או בלעז "אליפסה". שהיא סוג אחר של מעתקים סמנטיים, המושפעים ממגע שבין המסמנים, הוא "ההשמטה" של אחד ממרכיביו של צירוף מילוני, תוך כדי קליטת המשמע הכולל של הצירוף על-ידי המרכיב (או המרכיבים) שנותר (רפאל ניר, 1989: עמ'34). ברטוריקה הקלסית משמש המונח "אליפסה" (Ellipsis) לציון השמטה או חיסור של יסוד לקסיקלי (מילה או צירוף מילוני). בכל לשון מדוברת נוהגים לעתים קרובות לקצר ביטויים שכיחים ולהשמיט מהם חלקים בגלל הנטייה הטבעית "לחסוך" באמצעי הבעה. המעתק האליפטי נעוץ בקשר שבין המסמנים ולא בקשר שבין המסומנים (רפאל ניר, 1989: עמ'48). לעתים מתבטא השימוש במילת-התחליף (לשון נקייה) בהשמטה של מגדיר (לוואי) שהוא בבחינת טאבו. כך, למשל, משמש הצירוף "נציגי עדות" במקום "נציגי עדות המזרח" ("עדות", סתם, משמע – עדות המזרח), וביטוי "אנשי השכונות" במקום "אנשי שכונות המצוקה". המונחים "נכבדים" ו"כפריים" מציינים תמיד ערביים, אולם המילה "ערביים" מושמטת

מהם בד"כ בדיווח החדשותי. אין להסביר את השימושים הללו באמצעות המניע של הקיצור בלבד. להערכתנו נעוץ הדבר גם במניע של לשון נקייה – הנטייה להימנע מלהזכיר בשמו המקובל, שספג קונוטאציות בלתי נעימות. כל הולך ונוצר סגנון עיתונאי בעל אוצר-מילים טיפוסי משלו, באמצעות תהליכים של השמט (אליפסה) נוצרים תחליפים יופמיסטיים המקלים על ההתבטאות. כדי להימנע, למשל, מן ההכרעה, האם שטחי יהודה ושומרון הם "כבושים" או "משוחררים", מקובל להשתמש בצירוף "תושבי השטחים", תוך השמטה של שם התואר. (יצחק שלוזינגר, 2004: עמ'107). ולדוגמה נוספת: מילת התחליף "נסתלק" שהיא תחליף למילת הטאבו "מת" יש משום שימוש באליפסה, כך שהביטוי העיקרי המלא הוא "נסתלק מן העולם" אבל פה נשמט צירוף היחס (מן העולם), כלומר שתי מילים: מילת היחס "מן", ושם העצם "העולם", ונשאר רק הפועל "נסתלק" שספג את המשעות כולה של הביטוי הזה (אברהם אבן שושן, 1979: עמ'2066).

2- עיוות פונטי

השפעת המבוכה משימוש באוצר המילים אינה מוגבלת לשימוש פיגורטיבי, אלא חורגת ממנה לעיוות פונטי של המילה, על ידי החלפה להפחתת הסכנה או אי-הסכמה של המילה, מבלי לגרוע מערכה הסמנטית. מובן מיד, כאילו הלשון החליקה בזמן אמירת המילה, אבל הטעות כאן מכוונת למטרות נסתרות או כדי לקחת בחשבון נימוס (פאנדריס, 2014, עמ'280). לשם דוגמה, בחברה הישראלית, בפי יהודי אשכנז (בייחוד החרדים), יש לשמוע את התחליפים הבאים: "אלוקים" (מילת תחליף למילת הטאבו "אלוהים"), "צבקות" (מילת תחליף למילת הטאבו "צבאות"). (שמעון שרביט, 2010, עמ'1).

הפונקציות של השימוש במילות טאבו

במקרים רבים נהוג לציין אותו רפרנט באמצעות מילים מספר, הנבדלות זו מזו בקונוטציות הריגושיות: יש מילים "עמוסות" יותר, ויש מילים "נייטרליות" יותר. המילים העמוסות משרתות תחומי תקשורת, שבהם מבקש המוען להשפיע על הנמען באמצעות פנייה אל הרגש. מוכרת היטב התופעה של שימוש במילים כאלה לצורכי תעמולה פוליטית או לצורכי פרסומת. לעתים משמשות מילים עמוסות גם בכותרות לידיעות שבעיתון, כדי לשוות לידיעה אופי סנסציוני ולמשוך את לב הקורא. (רפאל ניר, 1989, עמ'29 – 32)

בתחום הצבאי, למשל, משום שלפעמים הטרימינולוגיה הצבאית התקנית אינה יכולה למלא את כל הצרכים של החיילים הם מעצבים טרימינולוגיה עצמאית מקיפה לכל תחומי החיים, הם יוצרים מילים, ביטויים, מבעים, קיצורים, כינויים, וראשי תיבות שהם מביעים באמצעותם את כל סוגי ההתנהגויות האנושיות דוגמת הלעג, ההומור, הכעס ומילות טאבו וגסות. (זינה אייזד קאסם אל-ורדי, 2015: עמ'3) הרי הסלנג יכול להיות עוקצני, מפוכח, פסימי, וגם שובר את הטאבו ולועג, ובמיוחד תכונה זו תמיד דבוקה בסלנג הצבאי, בגלל שעל החייל להיות לועג, כדי להמעיט את הסכנה של המלחמה, והוא על פי רוב בעל דרגה עולה של הומור. (זינה אייזד קאסם אל-ורדי, 2015: עמ'97) ובתחום הספרות יש הרבה מהמילים האלה, כלומר, מילות טאבו, המשמשות על ידי הסופרים בסיפורים וברומנים שכתבו כדי לשבור את הטאבו ולקרב את הקורא למציאות בה הוא חי. לדוגמה ברומן "מפריח היונים" של הסופר אילי עמיר, הוא משתמש במילות טאבו: "בן זונה" ו"חרא" ברומן שלו: "יאללה, זוז, בן זונה" נהם עלי החייל. (אילי עמיר, 1992: עמ'26), "גם אני בא מן החרא הזה". (אילי עמיר, 1992: עמ'66). שתי המילים "זונה" ו"חרא", כאמור, מסוכנת מאוד בהתנהלות מילולית בשל משמעויותיהן. מנגד, אילי עמיר השתמש בהן בכוונה על מנת לחשוף את הדרך והאופן שבו נהגו החיילים במשטרה החשאית העיראקית עם היהודים בתקופה ההיא. דוגמה אחרת מרומנו של עמיר: "שלון טיז, יסוה עדאם איזה תחת, שווה עמוד תלייה", התפעל מישוהו. "יא חמאר, הדא טיז כלא חלאוה חמור, זה תחת שכולו חלווה". (אילי עמיר, 1992: עמ'319, 320) הדיאלוג המגונה הזה צוטט על ידי אילי עמיר מקבוצת גברים צעירים שהולכים מאחורי המורה לאנגלית "מיס סילביה" ומתבוננים בגופה, וזו עדות לכך שהשקפה זו אינה מוכרת לחברה בגלל המנהגים והמסורות שאינם נותנים לנשים חופש. כאן יש שאלה, שמסתובבת בראשו של הקורא: האם הסופר לא יכול להסתפק מלציין שדמויות הגברים והנשים שעושות את המעשה השערורייתי, ומדוע הוא מתאר אותם במדויק מתחילת הקשר המיני ועד סופו! הוא לא יכול להגיד שום משפט שמפצה על זה? התשובה: כן, הקורא או יכול להבין את זאת, על הרוב, המטרה הספציפית של הסופר מלהשתמש במילות טאבו ("טיז = תחת" ו"חמאר = חמור") היתה להעביר אל הקורא את המציאות שבה חיו הדמויות הללו שברומנו.

המסקנות

- 1- בתופעת הטאבו אנו מחליפים כינויים מסוימים באחרים, חלשים יותר, או מסתפקים ברמזים.
- 2- יתכן שמילה מסוימת תהיה אסורה בשימוש בסגנון הפורמלי, אולם האיסור לא יחול עליה, כאשר היא משובצת במבע של סלנג.
- 3- מילה או ביטוי הם אפוא בגדר טאבו, אם קיימת הסכמה חברתית, שאין להשתמש בהם בהקשרים מסוימים. מכאן ברור, שתופעת הטאבו היא יחסית, היינו היא עשויה לחול על משלב כלשהו או על סוג מסוים של הקשרים.
- 4- כשם שקיימים הבדלים בעומס הריגושי, המוטל על אותה מילה בתקופות שונות, כן אפשר להבחין בהבדלים במידת חומרתו של הטאבו על אותה המילה. הכול תלוי, כמובן, ביחסה של החברה אל התופעה שהמילה קשורה בה.
- 5- ריחות רעים. בתקופתנו הצטמצם, כאמור, הטאבו החל על מונחים הקשורים במין, ולעומת זאת גבר הטאבו על שימושי לשון הקשורים במעמד חברתי, בפיגור כלכלי או פסיכולוגי ובמקצועות הנחשבים בחברה "נחותים".
- 6- בתקופתנו הצטמצם, כאמור, הטאבו החל על מונחים הקשורים במין, ולעומת זאת גבר הטאבו על שימושי לשון הקשורים במעמד חברתי, בפיגור כלכלי או פסיכולוגי ובמקצועות הנחשבים בחברה "נחותים". הדבר נובע מן המתירנות היחסית של דורנו, מצד אחד, ומעליית תנועות הדוגלות בשוויון חברתי, כגון התנועה לשחרור האישה וארגונים שונים הנלחמים לקידומן של שכבות נחשלות, מן הצד השני.

7- האיסור חל בדרך כלל על מילים בתחומי דת, בעלי חיים, אברי גוף, פעולות פיזיולוגיות, מחלות, ומוות. ואיסור של מגע באדם או בדבר שבמצבים מכובדים או מקודשים, איסור זה בא להימנע מדבר מאיים ברע, או בשטן או בהקפת כוח על-טבעית.

8- יש להדגיש ולומר כי "מה שנחשב לשפת הטאבו הוא משהו שמוגדר על ידי התרבות, ולא על ידי שום דבר הטמון בשפה".

הביבליוגרפיה

המקורות העבריים:

[1] תנ"ך.

[2] א. בן-אור, לשון וסגנון – דרכי ההבעה העברית, ספר 2, הוצאת ספרים יזרעאל, תל-אביב, 1967.

[3] אברהם אבן-שושן, המילון החדש, הוצאת קרית-ספר, ירושלים, 1979.

[4] אילי עמיר, מפריח היונים, עם עובד, תל-אביב, 1992.

[5] איתן אבניאון, מילה במילה – האוצר המאויר של מלים נרדפות וניגודים, איתאב בית הוצאה לאור, חולון, 2000.

[6] אליס שלוי, אליזבת פרוינד, החיזיון השקספירי, יחידות 1 – 4, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.

[7] ארנה גולן, בין בדיון לממשות – סוגים בסיפור הישראלי, יחידות 1 – 3, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1984.

[8] הדסה קנטור, פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשובנה בהט, 1957.

[9] זינה אייזד קאסם אל-ורדי, המבנה המורפולוגי והסימנטי למונח הצבאי הישראלי (עיון לקסיקלי), חיבור של תואר שלישי (PhD) פילוסופיה בשפה העברית, האוניברסיטה של בגדאד, הפקולטה של השפות, המחלקה של השפה העברית, 2015.

[10] יעקב כנעני, המילון העברי המלא, אותיות ו – ט, הוצאת מילונים לעם, ישראל, 1998.

[11] יצחק פרץ, עברית כהלכה – מדריך בענייני לשון, הוצאת יוסף שרברק, תל-אביב, 1961.

[12] יצחק שלוזינגר, פרקים בתולדות הלשון העברית, החטיבה המודרנית, יחידה 11, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2004.

- [13] מלכה מוצ'ניק, "פצצה בלונדינית או פצצה חכמה?": מתוך הסמנריון המחלקתי למחלקה ללשון העברית ולשונות שמיות: אוניברסיטת בר-אילן, 2011.
- [14] מלכה מוצ'ניק, לשון, חברה ותרבות, כרך 2, פרקים 4 – 6, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 2002.
- [15] צן פינס, מילון לועזי עברי, הוצאת "עמיחי", תל-אביב, 1982.
- [16] רינה בן-שחר, סגנון הסיפורת, הלשון הסגנון ולשון הספרות - הפואטיקה של הסיפורת, כרכים 9 - 10, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1990.
- [17] רפאל ניר, התקינות הפוליטית, לשון נקייה והזניית השפה, הסתדרות המורים מאז 1993, פנים-תרבות חברה וחינוך גליון מס' (ר): סתיו 1998.
- [18] רפאל ניר, מבוא לבלשנות, יחידות: 10, 11, 12, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1989.
- [19] שאול ברקלי, דקדוק עברי מודרג, דרגה ג, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1974.
- [20] שלום אורן, במלוא מובן המילה: על מוצאן של מילים בינלאומיות, כתר הוצאה לאור, 2002.
- [21] שמעון שרביט, טאבו ולשון נקייה בספרות העברית הקדומה, בתוך לשון חכמים והתחומים הנושקים לה: מבחר מאמרים לכבוד שמעון שרביט, אוניברסיטת בר-אילן, 2010.
- [1]Bible.
- [2]A. Ben-Or, Language and Style - Ways of Hebrew Expression, Book 2, Jezreel Publishing, Tel Aviv, 1967.
- [3]Avraham Ibn Shushan, The New Dictionary, Kiryat Sefer Publishing, Jerusalem, 1979.
- [4]Eli Amir, The Pigeon Flowerer, Am Oved, Tel Aviv, 1992.
- [5]Eitan Avnion, Word for Word - The Illustrated Treasure of Synonyms and Contrasts, Itab Publishing House, Holon, 2000.
- [6]Alice Shalev, Elizabeth Freund, The Shakespearean Vision, Units 1-4, The Open University, Tel Aviv.
- [7]Arena Golan, Between Discussion and Reality - Types in the Israeli Story, Units 1-3, The Open University, Tel Aviv, 1984.
- [8]Hadassah Cantor, Hebrew Chapters for Her Periods: A Collection of Memories of Shoshana Bahat, 1957.
- [9]Zina Ayad Qassem al-Wardi, The Morphological and Semantic Structure of the Israeli Military Term (Lexical Study), PhD Essay in Hebrew Language Philosophy, Baghdad University, Faculty of Languages, Department of the Hebrew Language, 2015.

- [10]Yaakov Canaani, The Complete Hebrew Dictionary, Letters VIII, Publication of Dictionaries for the People, Israel, 1998.
- [11]Yitzhak Peretz, Proper Hebrew - A Guide to Language Matters, Yosef Sherbarak Publishing, Tel Aviv, 1961.
- [12]Yitzhak Schlossinger, Chapters in the History of the Hebrew Language, The Modern Division, Unit 11, The Open University, Tel Aviv, 2004.
- [13]Malka Mochnik, "Blonde Bomb or Smart Bomb?": From the Departmental Seminar of the Department of Hebrew and Semitic Languages: Bar-Ilan University, 2011.
- [14]Malka Mochnik, Language, Society and Culture, Vol. 2, Chapters 4-6, The Open University, Tel Aviv, 2002.
- [15]Zen Pines, Hebrew Foreign Dictionary, Amichai Publishing, Tel Aviv, 1982.
- [16]Rina Ben-Shahar, The Style of Fiction, The Language The Style and the Language of Literature - The Poetics of Fiction, Volumes 9-10, The Open University, Tel Aviv, 1990.
- [17]Rafael Nir, Political Correctness, Clean Language and Language Abduction, Teachers' Union since 1993, Internal Culture, Society and Education Issue No. (R): Autumn 1998.
- [18]Rafael Nir, Introduction to Linguistics, Units: 10, 11, 12, The Open University, Tel Aviv, 1989.
- [19]Shaul Berkeley, Graded Hebrew Grammar, Grade C, Reuven Mess Publishing, Jerusalem, 1974.
- [20]Shalom Oren, in the full sense of the word: On the Origin of International Words, Keter Publishing, 2002.
- [21]Shimon Sharvit, Taboo and Clean Language in Ancient Hebrew Literature, in the Sage Language and the Areas Related to It: A Selection of Articles in Honor of Shimon Sharvit, Bar-Ilan University, 2010.

המקורות הערביים:

- [1] إبراهيم السامرائي، التطور اللغوي التاريخي، دار الأندلس، بيروت، ط 2، 1981.
- [2] جوزيف فندريس، اللغة، ترجمة: عبد الحميد الدواخلي ومحمد القصاص، المركز القومي للترجمة، القاهرة، 2014.
- [3] محمد حسين آل ياسين، الأضداد في اللغة، ط 1، بغداد، 1974.
- [1]Ibrahim Al-Samarrai, The Historical Linguistic Development, Dar Al-Andalus, Beirut, 2nd Edition, 1981.

[2]Joseph Fenderes, Language, translated by: Abdel Hamid Al-Dawakhli and Mohammed Al-Qassas, The National Center for Translation, Cairo, 2014.

[3]Mohammed Husayn Al-Yasin, Opposites in Language, 1st Edition, Baghdad, 1974.

המקורות החוץיים:

[1]Keith Allan, Concise Encyclopedia of semantics, Elsevier LTd, 2009.

מקורות האנטרנט:

[1]<https://iw.eferrit.com>

[2]<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001330441>